

Mieczysław Bombik

O definiowaniu pojęcia definicji

Studia Philosophiae Christianae 21/1, 129-142

1985

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z ZAGADNIEN LOGIKI I METODOLOGII NAUK

MIECZYŚLAW BOMBIK

O DEFINIOWANIU POJĘCIA DEFINICJI

Definicja jest, według współczesnej semantyki logicznej, jednym ze skutecznych sposobów eliminowania wieloznaczności zdań. W zasadzie każde słowo, każde wyrażenie jakiegoś języka można w razie potrzeby zdefiniować. Potrzeba taka powinna się pojawić zawsze, ilekroć użycie danego tworu językowego przy konstrukcji zdań prowadzi do niezamierzonej ich wieloznaczności. Nie wszystkie jednak słowa danego języka dają się w równym stopniu łatwo zdefiniować. Jednym z takich słów, które nadzwyczaj opornie poddaje się tej operacji, jest sama nazwa „definicja”.

Okazuje się, że mimo wielu niezaprzeczalnych osiągnięć w dziedzinie teorii oraz metod definiowania, pomimo wyróżnienia wielu nowych rodzajów definicji i prób ich uporządkowania czy nawet poklasyfikowania, mimo że praktyka różnego rodzaju definiowania jest bardzo powszechną w działalności naukowej jak i w życiu codziennym, ciągle jeszcze nie można jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, co to jest definicja, nie można dokładnie wyznaczyć zakresu tej nazwy oraz ustalić jej konotacji czy treści charakterystycznej.

Stąd celem niniejszych rozważań jest próba podania odpowiedzi na pytanie dotyczące natury trudności pojawiających się przy definiowaniu terminu definicja, oraz na pytanie: w jaki sposób posługiwać się w praktyce nazwą definicja, aby jej użycie nie pociągało za sobą wieloznaczności zdania, w którym by ona wystąpiła.

I TRUDNOŚCI W KONSTRUOWANIU OKREŚLENIA DEFINICJI

Zasadniczą trudnością, na którą się powszechnie wskazuje w literaturze dotyczącej problematyki definiowania, jest wieloznaczność nazwy definicja. Niebywałą wprost wielość znaczeń tej nazwy podkreślają tacy metodolodowie jak: K. Ajdukiewicz¹, A. Church², W. Du-

¹ Por. *Trzy pojęcia definicji*, w: *Język i poznanie*, t. II, Warszawa 1965, 269—307; *Die Definition*, w: *Actes du Congrès International de Philosophie Scientifique V*, Paryż 1963 (nadbitka); *O definicji* w: *Język i poznanie*, t. II, Warszawa 1965, 226—247; *Logika pragmatyczna*, Warszawa 1965; *Logiczne podstawy nauczania*, Warszawa 1934.

² Por. recenzję artykułu A. F. Bentley-J. Dewey'a pt. „*Definition*”, w: „*The Journal of Symbolic Logic*” 12(1947), 132—133.

bislav³, W. K. Essler⁴, D. P. Gorski⁵, S. Issmann⁶, S. Kamiński⁷, A. Menne⁸, R. Robinson⁹, M. Scriven¹⁰, H. Stonert¹¹, zaś A. F. Bentley-J. Dewey¹² utrzymują nawet, że z żadnym innym terminem jakiegś ściślejszej teorii nie wiąże się tyle znaczeń, co ze słwem definicja.

Prezentacji przynajmniej typowych znaczeń nazwy definicja można dokonać na wiele różnych sposobów. Można np. wyliczać poszczególne znaczenia jedno po drugim, bez specjalnej troski o porządek ich pojawiania się, jak to czynią między innymi H. Stonert i R. Robinson. Pierwszy wyróżnia osiem¹³, drugi siedem¹⁴ znaczeń słowa definicja. Można takie wyliczanie wzbogacić dołączoną charakterystyką, porównaniem bądź analizą — jak to ma miejsce np. u A. F. Bentley-J. Dewey'a¹⁵ czy D. P. Gorskiego¹⁶. Można wreszcie starać się o pogrupowanie prezentowanych i omawianych znaczeń ze względu na pewne wspólne własności. Ostatni sposób wydaje się oferować najlepsze możliwości dla całościowego przeglądu spotykanych w literaturze znaczeń słowa definicja, pod warunkiem, że kryteria grupowania zostaną trafnie dobrane.

Przy proponowanym w niniejszym artykule grupowaniu znaczeń słowa definicja zrezygnowano z kryteriów A. F. Bentley-J. Dewey'a¹⁷, jako z nazbyt ogólnych, a uwzględniono zasady S. Kamińskiego¹⁸, poddając je pewnej modyfikacji. Będą więc przedstawione najpierw te znaczenia, które ujmują definicję jako 1) pewien proces, następnie te, które mają na uwadze 2) wynik tego procesu, z kolei te, które traktują definicję jako 3) pewne wyrażenie i wreszcie te, które są związane z ustalonym przez definicję 4) sensem wyrażenia.

Ad 1. Wyrażenie definicja oznacza dla A. Lalanda¹⁹, najogólniej mówiąc, pewną czynność, pewien określony rodzaj działania. Teoretycy podzielaający to stanowisko próbują w różny sposób bliżej charakteryzować ów rodzaj działania. I tak R. Robinson²⁰ określa definiowa-

³ Por. *Die Definition*, wyd. 3, Lipsk 1931.

⁴ Por. *Wissenschaftstheorie I*, Freiburg-München 1970.

⁵ Por. *Über die Arten der Definition und ihre Bedeutung in der Wissenschaft*, w: *Studien zur Logik der wissenschaftlichen Erkenntnis*, Berlin 1967, 361—433.

⁶ Por. *Problèmes de la définition*, „Methodes” 4(1952), 91—118.

⁷ Por. *Gergonne'a teoria definicji*, Lublin 1958.

⁸ Por. *Einführung in die Methodologie*, Darmstadt 1980, 13—37.

⁹ Por. *Definition*, wyd. 3, Oxford 1965.

¹⁰ Por. *Definitions, explanations and theories*, Minnesota Studies, w: *The Philosophy of Science*, t. II, Minneapolis 1958, 98—195.

¹¹ Por. *Definicje w naukach dedukcyjnych*, Łódź 1959; *Język i nauka*, Warszawa 1964.

¹² Por. *Definition*, „The Journal of Philosophy” 44(1947), 303.

¹³ Por. *Definicje w naukach dedukcyjnych*,... 151—162.

¹⁴ Por. *Definition*,... 13.

¹⁵ Por. *Definition*,... 288—306.

¹⁶ Por. *Über die Arten der Definition*... 363—365.

¹⁷ Por. *Definition*,... 304.

¹⁸ Por. *Gergonne'a teoria definicji*,... 19—20.

¹⁹ Por. *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paryż 1926.

²⁰ Por. *Definition*,... 13.

nie jako intelektualną czynność ludzką, A. F. Bentley-J. Dewey²¹ dodają, że czynność ta realizuje się w zakresie języka, D. P. Gorski²² charakteryzuje ją jako pewien logiczny proces, dla R. Adamsona²³ czynność ta nie sprowadza się jedynie do samego aktu definiowania, lecz oznacza pewien złożony proces logiczny.

Ten logiczny proces zwany definicją bądź definiowaniem może występować pod postacią różnych modyfikacji i również owym modyfikacjom przysługuje nazwa definicja. Według H. Stonerta²⁴ jest to proces wprowadzający do nauki nowe terminy. G. Siewerth²⁵ ma zaś na uwadze raczej proces wyjaśniania znaczenia słowa, który H. Dubs²⁶ sprowadza do wskazania na dane słowo przez wymienienie jego desygnatów lub wskazywania w drodze eksperymentalnego postępowania pojęć związanych z pewnym słowem. P. W. Bridgman²⁷ rozumie definiowanie jako proces ustalający ogólny sposób posługiwania się słowem w danym języku. M. Black²⁸ określa jeszcze definiowanie jako proces uczenia posługiwania się danym słowem kogoś, komu było ono nieznanne — podobne rozumienie definicji znajduje się również u H. Dubs²⁹.

Ad 2. Za posługiwaniem się słowem definicja na oznaczenie rezultatu pewnego procesu opowiadają się między innymi D. P. Gorski³⁰, R. Adamson³¹ oraz A. F. Bentley-J. Dewey³². Rezultatem tym może być według R. Abelsona³³, M. Blacka³⁴ oraz A. F. Bentley-J. Dewey'a³⁵ ogólny opis rzeczy, według L. Schmidta³⁶ — opis istoty rzeczy, zaś według D. P. Gorskiego³⁷ — zarówno ogólny opis rzeczy, jak i wyjaśniające zdanie w systemach formalnych.

Ad 3. Definicjami nazywa się przeważnie zdania, ale nie tylko. Definicjami nie będącymi zdaniami są według R. Robinsona³⁸ tak predykatywne części pewnych zdań, jak i znaczenia takich wyrażeń. R. Carnap³⁹ umieszcza w tej grupie przede wszystkim tzw. skrót-

²¹ Por. *Definition*,... 288.

²² Por. *Über die Arten der Definition*... 363.

²³ Por. tamże.

²⁴ Por. *Definicje w naukach dedukcyjnych*..., 161—162.

²⁵ Por. *Definition und Intuition*, „*Studium Generale*” 9(1956) z. 10, 579.

²⁶ Por. *Definition and its problems*, „*The Philosophical Review*” 52 (1943), z. 3, 567.

²⁷ Por. *The Logic of Modern Physics*, New York 1928; *Some general principles of operational analysis*, „*The Psychological Review*” 52(1944), nr 5, 246—249, 281—284.

²⁸ Por. *Problems of Analysis*, London 1954, 24.

²⁹ Por. *Definition and its problems*..., 567.

³⁰ Por. *Über die Arten der Definition*... 363.

³¹ Por. A. F. Bentley-J. Dewey, *Definition*... 288.

³² Por. tamże., 303.

³³ Por. *The Encyclopedia of Philosophy*, New York-London, 317.

³⁴ Por. *Problems of Analysis*..., 24.

³⁵ Por. *Definition*..., 303.

³⁶ Por. A. F. Smullyan, recenzja artykułu A. F. Bentley-J. Dewey'a pt. *Definition w: „The Journal of Symbolic Logic”* 12(1947), 99.

³⁷ Por. *Über die Arten der Definition*... 364—365.

³⁸ Por. *Definition*... 13.

³⁹ Por. *Introduction to semantics and formalisation of logic*, Cambridge-Massachusetts 1959, 17.

ty definicyjne, czyli definicjami nazywa definienda będące skrótami swoich definiensów⁴⁰.

Gdy mowa o definicjach jako zdaniach — chodzi bądź o pojedyncze zdania bądź o zespoły zdań — to definicje takie powinny spełniać następujące warunki⁴¹:

— zdania te mają posiadać określoną postać równości zachodzącej między pierwszą ich częścią zwaną definiendum a drugą — definiensem⁴²;

— z równością tą ma być związana jednoznaczna charakterystyka wyrazu definiowanego⁴³, tzn. wyrazu występującego w definiendum a nie występującego w definiensie⁴⁴;

— mają też oznaczać czynność definiowania⁴⁵;

— mają być skonstruowane według typowych metod budowania definicji⁴⁶;

— mają wreszcie być odpowiedzią na pewne rodzaje pytań dopełnienia⁴⁷.

Inne jeszcze warunki stawiają zdaniom, które mają być definicjami T. Czeżowski i J. R. Reid. Dla T. Czeżowskiego⁴⁸ definicjami są zdania, które się od wszystkich innych wyróżniają odwrotnością relacji między wartością logiczną a znaczeniem poszczególnych części danego zdania, tzn. że logiczne wartości zdań, które nie są definicjami są wyznaczone przez znaczenie części składowych tych zdań, zaś w definicjach znaczenie niektórych części zdań zależy od wartości logicznych tych zdań. J. R. Reid⁴⁹ nie uważa definicji za zdania logiczne lecz za syntaktyczne i semantyczne reguły. Pierwsze gwarantują zachodzenie równoważności między definiendum a definiensem, drugie ustalają sposoby przyporządkowywania definiendum i definiensowi określonych klas desygnatów. Zbliżone do stanowiska J. R. Reida koncepcje definicji znajdują się u J. H. Woodgera⁵⁰, który nazwę definicja rezerwuje dla wyrażeń ustalających miejsce jakiegoś słowa w

⁴⁰ O definicjach jako skrótach por. także H. Leblanc, *On definitions*, „Philosophy of Science” 17(1950), 303.

⁴¹ Por. K. Ajdukiewicz, *Logiczne podstawy nauczania...*, 32; *O definicji...* 227; A. F. Bentley-J. Dewey, *Definition...* 288; L. Borkowski, *Kilka uwag o pojęciu definicji*, „Studia Logica” 23(1968), 59.

⁴² Por. R. Robinson, *Definition...* 13; W. Leinfellner, *Einführung in die Erkenntnis- und Wissenschaftstheorie*. wyd. 2, Mannheim-Wien-Zürich 1967, 246; A. F. Bentley-J. Dewey, *Definition...* 296.

⁴³ Por. K. Ajdukiewicz, *Logiczne podstawy nauczania...*; *Die Definition*, ...; *O definicji...*; *Trzy pojęcia definicji...*; M. Kokoszyńska, *Trzy pojęcia definicji czy jedno?*, „Ruch Filozoficzny” 29(1971), nr 1, 34—36; *Z teorii definicji*, „Ruch Filozoficzny” 31(1973), nr 1, 33—37; H. Stonert, *Definicje w naukach dedukcyjnych...*, 140—162.

⁴⁴ Por. J. Kotarbińska, *Definicja*, w: *Logiczna teoria nauki*, Warszawa 1966, 31; L. Borkowski, *Kilka uwag o pojęciu definicji...* 59.

⁴⁵ Por. R. Robinson, *Definition...* 13.

⁴⁶ Por. H. Stonert, *Definicje w naukach dedukcyjnych...* 161—162.

⁴⁷ Por. A. F. Bentley-J. Dewey, *Definition...* 291.

⁴⁸ Por. *Definicje analityczne i syntetyczne*, „Studia Filozoficzne” 27(1966), z. 4, 3.

⁴⁹ Por. *Definitions, criteria, standards and norms*, „The Philosophical Review” 53(1944), nr 3, 246.

⁵⁰ Por. A. F. Bentley-J. Dewey, *Definition...* 291.

pewnym systemie aksjomatycznym, oraz D. P. Gorskiego⁵¹ odnoszącego nazwę definicja tak do pewnego zdania jak i do reguł konstrukcji tego zdania.

W końcu słowo definicja może jeszcze oznaczać pewien aksjomat oraz funkcję zdaniową określonego typu. Funkcja taka może być np. definiensem dla pewnego terminu w jakimś systemie⁵².

Ad 4. Największą liczebnie grupę stanowią autorzy, dla których specyficznym momentem definiowania jest ustalenie oraz wyjaśnienie sensu wyrażen. Wspólną nazwą definicja będą więc oznaczali wszystkie te czynności i ich rezultaty, które w jakiś sposób dotyczą determinacji sensu wyrażen. Konkretnie będzie chodziło o sam proces wyjaśniania bądź ustalania sensu wyrażen, o rezultaty tych procesów, dalej o nazwy samych procesów i ich wyników. Definicją będzie więc zdanie dotyczące treści definiowanych słów⁵³, zdanie, ustalające sens słów, terminów, symboli i zdań⁵⁴; zdanie, które określa nie tylko sens terminów danej dyscypliny ale ponadto również sens jej terminów pomocniczych, którymi są np. nawiasy, operatory, skróty⁵⁵.

Tego rodzaju ustaleń można dokonać bądź przez odwołanie się do znanego już dobrze języka⁵⁶, bądź przez opis desygnatów — rzeczy lub zdań — które dane wyrażenie oznacza. T. T. Segerstedt⁵⁷ zaznacza, że takie wyjaśnienie sensu wyrażenia będzie zawsze relatywne, gdyż jest dokonywane w odniesieniu do pewnego językowego systemu.

Dalej definicja może być analizą słowa⁵⁸ jak i sensu całego zdania lub tylko jego części predykatywnej⁵⁹. Ponadto K. Ajdukiewicz⁶⁰ i M. Kokoszyńska⁶¹ nazywają definicjami postulatory znaczeniowe języka, zaś H. Stonert⁶² również pewne takie charakterystyki sensu, które nie są jednoznaczne.

Ustalając źródła wieloznaczności słowa definicja otrzyma się bar dziej wyczerpującą odpowiedź na pytanie, dlaczego nie udało się do-

⁵¹ Por. *Über die Arten der Definition...* 363.

⁵² Por. H. Stonert, *Definicje w naukach dedukcyjnych...* 161—162; K. Ajdukiewicz, *Logika pragmatyczna...* 79—82.

⁵³ Por. W. Dubislav, *Die Definition...* 130.

⁵⁴ Por. T. Kotarbiński, *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, wyd. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961, 40; R. Robinson, *Definition...* 13; L. Hartmann, *Beiträge zur Lehre von der Definition*, „Zeitschrift für philosophische Forschung” 9(1955), 229; M. Black, *Problems of Analysis...* 24; I. M. Copi, *Introduction to logic*, wyd. 2, New York 1954, 93; A. F. Bentley-J. Dewey, *Definition...* 296; A. Tarski, *Einführung in die mathematische Logik*, Wien, 1937, 19—22; M. Scriven, *Definitions, explanations and theories...* 150; H. Feigl, *Operationism and scientific method*, „The Psychological Review” 52(1944), 250—259.

⁵⁵ Por. H. Stonert, *Definicje w naukach dedukcyjnych...* 161—162.

⁵⁶ Por. D. P. Gorski, *Über die Arten der Definition...* 364.

⁵⁷ Por. *Some notes on definitions in empirical science*, Uppsala-Wiesbaden 1975, 3.

⁵⁸ Por. M. Black, *Problems of Analysis...* 24.

⁵⁹ Por. R. Robinson, *Definition...* 13.

⁶⁰ Por. K. Ajdukiewicz, *Trzy pojęcia definicji...*

⁶¹ Por. *Z teorii definicji...*

⁶² Por. *Definicje w naukach dedukcyjnych...* 161—162.

tychczas przewyciężyć ogromnego chaosu terminologicznego odnośnie definicji i jej rodzajów. Wspomniane źródła wieloznaczności można, jak się zdaje, adekwatnie pogrupować wedle pięciu następujących podstaw: 1) funkcji definicji, 2) różnych aspektów analizy definiowania, 3) semiotycznych prób unifikacji pojmowania definicji, 4) metafizyka, 5) modyfikacji sensu pierwotnego.

Niewątpliwie jedną z przyczyn wieloznaczności słowa definicja jest fakt pełnienia przez definicje wielorakich zadań i to tak w nauce jak i poza nią. Bliższego określenia tych zadań można dokonać analizując: 1.1 semantyczne, 1.2 syntaktyczne, 1.3 metodologiczne oraz 1.4 gnozeologiczne funkcje definicji.

1.1 Funkcje semantyczne

Semantyczną funkcję definicji upatruje H. Stonert⁶³ w ich informacyjnej roli, jaką wyrażenia te pełnią. Definicje informują bezpośrednio o znaczeniu lub o rodzaju rozumienia wyrażen językowych albo pozwalają — jeśli nie wprost, to przynajmniej pośrednio — ustalić znaczenie (często jednoznacznie, chociaż nie zawsze) danego terminu. Najczęściej zwrot: „znaczy tyle samo co” (lub jego synonimy) występujący w danej definicji wskazuje na jej funkcję semantyczną.

Według J. Kotarbińskiej⁶⁴, definicja pełni funkcję semantyczną wtedy, gdy udoskonala język tak, że ten staje się coraz bardziej użyteczny do odwzorowywania rzeczywistości.

Precyzację języka, której można dokonać wykorzystując semantyczną funkcję definicji, S. Kamiński⁶⁵ oraz I. M. Copi⁶⁶ widzą w możliwości eliminacji z języka wyrażen wieloznacznych i niejasnych.

Dla D. P. Gorskiego⁶⁷ funkcja semantyczna definicji przejawia się jeszcze w tym, że definicje określają istotne treści teorii naukowych. Przez definicje ustala się bowiem bezpośrednio treść pierwotnych pojęć języka naukowego i w ten sposób determinują one w niemalym stopniu treść całej teorii.

1.2 Funkcja syntaktyczna definicji polega na tym, że:

1° wprowadzają one do języka nauki nowe terminy⁶⁸;

2° przyczyniają się do zwiększenia stopnia intuicyjności, ekonomiczności oraz przejrzystości naukowych twierdzeń przez wskazywanie na sposoby upraszczania (skraccania) tych twierdzeń⁶⁹;

3° umożliwiają zaakcentowanie jakiegoś ważnego — z pewnego punktu widzenia — terminu (pojęcia)⁷⁰;

4° umożliwiają — jako niezmiennie reguły — identyfikowanie, względnie różnicowanie przedmiotów badanych w ramach pewnej teorii⁷¹;

⁶³ Por. tamże, s. 158—159; *Język i nauka*,... 159—166.

⁶⁴ Por. *Definicja*, w: *Logiczna teoria nauki*, Warszawa 1966, 55.

⁶⁵ Por. *Rola Locke'a i Condillaca w dziejach teorii definicji*, „Roczniki Filozoficzne” 5(1957), 95.

⁶⁶ Por. *Introduction to logic*,... 83, 85.

⁶⁷ Por. *Über die Arten der Definition*... 423.

⁶⁸ Por. J. Kotarbińska, *Definicja*,... 55.

⁶⁹ Por. H. Stonert, *Język i nauka*,... 159—166; *Definicje w naukach dedukcyjnych*,... 158—159; D. P. Gorski, *Über die Arten der Definition*... 423—433; S. Issmann, *Problème de la définition*,... 95—96.

⁷⁰ Por. H. Stonert, *Definicje w naukach dedukcyjnych*,... 158—159.

⁷¹ Por. D. P. Gorski, *Über die Arten der Definition*... 427.

5° mogą występować jako doskonalszy typ aksjomatów, tzn. mogą stanowić swego rodzaju „pomost” między terminami pierwotnymi danej teorii a jej terminami wtórnymi. W ten sposób aksjomaty będą łączyły dowolne terminy wchodzące w ich skład z dowolnie wybranym zbiorem innych terminów⁷².

1.3 Funkcje metodologiczne

Definicje odgrywają istotną rolę w przeprowadzaniu różnego rodzaju rozumowań, zwłaszcza jednak w dedukcji⁷³. Mogą występować np. jako przesłanki w dowodach i w ten sposób ułatwiają a niekiedy wręcz umożliwiają przeprowadzenie dowodu danej tezy⁷⁴. Wskazane właściwości definicji są szczególnie przydatne w naukach formalnych. Definicje pozwalają w naukach dedukcyjnych na dokonywanie wielu uproszczeń⁷⁵. Odpowiednio dobrane definicje pozwalają dojść do nowych interesujących rozwiązań i to również w naukach empirycznych⁷⁶.

Istnieje jednak wyraźna różnica między tradycyjnym a współczesnym rozumieniem metodologicznych funkcji definicji. Arystoteles, od którego tradycyjne rozumienie metodologicznych funkcji definicji się wywodzi, uważa, że definicje zawierają całą istotną treść pojęć będących punktem wyjścia rozumowań. Stąd definicje stanowią podstawę do wyprowadzenia wniosków, wiodących do sformułowania twierdzeń danej nauki. Definicje nie należą jednak do przesłanek wnioskowań⁷⁷. Interpretatorzy myśli Arystotelesa wykazują, że jego stanowisko w tej materii jest mało precyzyjne a nawet obarczone wewnętrznymi sprzecznościami⁷⁸.

We współczesnej metodologii daje się zauważyć wyraźną tendencję prowadzącą do ścisłego łączenia definicji z aksjomatami systemów dedukcyjnych. Wskazywaną jedność można osiągnąć na trzech drogach:⁷⁹:

1° Utożsamia się aksjomaty, definicje i postulaty przynajmniej w tym sensie, że wszystkie one pełnią rolę definicji i przesłanek zarazem.
2° Definicje pojawiają się jako skróty służące zwiększeniu stopnia intuicyjności formuł albo jako przekłady występujące na marginesie danego systemu dedukcyjnego i należą do metasystemu. W systemie korzysta się z nich na mocy specjalnej reguły definicyjnego zastępowania.

3° Wprowadza się definicje spełniające określone warunki jako tezy do systemu na podstawie specjalnych reguł definicyjnych. Reguły tego

⁷² Por. H. Stonert, *Język i nauka*,...; *Definicje w naukach dedukcyjnych*,...

⁷³ Por. S. Kamiński, *Rola Locke'a i Condillaca w dziejach teorii definicji*,... 96.

⁷⁴ Por. H. Stonert, *Język i nauka*,... 159—166; *Definicje w naukach dedukcyjnych*,... 158—159.

⁷⁵ Por. tamże.

⁷⁶ Por. S. Kamiński, *Rola Locke'a i Condillaca w dziejach teorii definicji*,...

⁷⁷ Por. S. Kamiński, *O definicjach w systemie metafizyki ogólnej*, „Roczniki Filozoficzne” 8(1960—61), z.1, 39—40.

⁷⁸ Por. tamże.

⁷⁹ Por. tamże, 41—42.

⁸⁰ Por. S. Kamiński, *Rola Locke'a i Condillaca w dziejach teorii definicji*,... 96; D. P. Gorski, *Über die Arten der Definition*,... 427—431.

rodzaju nie różnią się w swej zasadniczej roli metodologicznej od innych reguł wnioskowania.

Wszystkie trzy wyżej wymienione sposoby wprowadzania definicji do systemu dedukcyjnego uważa się za poprawne. Przy wyborze jednego z nich niemalże znaczenie mają często względy dydaktyczne i techniczne, związane z prostotą niezależnością a nawet elegancją konstruowanego systemu.

1.4 Funkcje gnozeologiczne

Funkcje te dotyczą pozaformalnych aspektów definicji. Dochodzą do głosu wtedy, kiedy się bada poznawczą poprawność twierdzeń czy praw pewnej nauki⁸⁰.

Definicje mogą się zawsze przyczynić do zwiększenia adekwatności poznania w danej dziedzinie nauki, chociaż wprost są związane z pewnym słowem. Mogą np. przyczynić się do odkrycia w naukach eksperymentalnych ważnych z pewnego punktu widzenia własności badanych przedmiotów, zaś w teoriach aksjomatycznych mogą być drogą prowadzącą do nowych twierdzeń.

2. Różne aspekty analizy definiowania

Problematykę definicyjną można rozważać zasadniczo z dwóch różnych stanowisk: od strony teorii poznania i od strony logiki⁸¹. Różne podejścia prowadzą do różnych rezultatów, co w konsekwencji przyczynia się do dalszego pomnożenia znaczeń terminu definicja.

Teoria poznania podejmując problematykę definicji koncentruje się głównie na analizie rozwoju pojęć. Istotne znaczenie mają dla tej analizy ustalenia dotyczące tak własności jak i relacji, co do których przedmioty różnią się między sobą.

Badania definicji inspirowane problematyką logiczną poddają analizie przede wszystkim strukturę wyrażen definicyjnych oraz logiczne relacje zachodzące między definicjami a innymi częściami składowymi naukowych teorii.

3. Semiotyczne próby unifikacji pojmowania definicji

A. F. Bentley-J. Dewey⁸² główne źródła nadmiernej wieloznaczności słowa definicja jak też panującego we współczesnej logice chaosu terminologicznego wokół definiowania upatrują w niezdrowej tendencji do pojęciowego ujednolicania i modyfikowania procesów i składników z gruntu różnych. Dąży się wówczas niepotrzebnie do tego, aby zarówno różne procesy tak uporządkować, żeby można je było interpretować jako proces jeden, chociaż złożony a wielorakie jego elementy snuć w jeden system logiczny.

4. Metajęzyk

Innym źródłem wieloznaczności słowa definicja jest sam metajęzyk, posługujących się nim teoretyków i praktyków, ponieważ zezwala na dość swobodne używanie tak wieloznacznego słowa jak definicja⁸³. Wieloznaczność tę zwiększa brak precyzji w posługiwaniu się słowem pisany pojawiający się u poszczególnych pisarzy. Sposób wyrażania się wielu autorów często nie pozwala ustalić, które klasy desygnatów mają na uwadze przy użyciu nazwy definicja. Mieszanie klas desygnatów jest połączone nieraz z brakiem rozróżniania między

⁸¹ Por. D. P. Gorski, *Über die Arten der Definition...* 365.

⁸² Por. *Definition...* 305.

⁸³ Por. tamże, 303–304.

samą nazwą definicja a oznaczanymi przez nią desygnatami. Tego rodzaju usterki są zjawiskiem powszechnym — jak podkreślają A. F. Bentley-J. Dewey — w opracowaniach dotyczących tematyki filozoficznej.

5. Modyfikacje sensu pierwotnego

Pierwotnie nazwa definicja była nierozłącznie związana ze znaczeniem nazwy „definicja realna”⁸⁴. W miarę rozwoju teorii definicji, jej wzbogacania się, łączono — często zupełnie nieświadomie — również inne znaczenia z tą nazwą, modyfikując je jednak odpowiednio w odniesieniu do pierwotnego wzoru. Takie postępowanie nie mogło pozostać bez wpływu na wzrost wieloznaczności słowa definicja.

II ELIMINOWANIE WIELOZNACZNOŚCI ZDAŃ, W KTÓRYCH KONSTRUKCJI WYSTĄPIŁO SŁOWO DEFINICJA

Nadmierna wieloznaczność słowa definicja została nie tylko zauważona i odnotowana w literaturze, ale jej rozmiary niepokoiły zwłaszcza logików i metodologów oraz inspirowały do podejmowania prób jej przewyciężenia. Próby te szły w różnych kierunkach:

1. A. F. Bentley- J. Dewey wysuwają tzw. koncepcję behawiorystycznego rozwiązania⁸⁵. Stwierdzają, że przewyciężenie wspomnianej wieloznaczności nie leży w kompetencji żadnej dyskusji nad nią, ani np. w próbach sformalizowania języka, ale w analizie historyczno-kulturowych jego uwarunkowań. Praktyczną próbę tego rodzaju rozwiązania prezentują za pomocą przykładów analizy definicji takich wyrażen z języka angielskiego jak: „about”, „is”, „is about”, „by point to him”, „pointing”. W teorii nawibzują bezpośrednio do koncepcji języka B. Skinnera⁸⁶ i A. Churcha⁸⁷.

Proponowane rozwiązanie jest niestety nieefektywne dla prób przewyciężenia nadmiernej wieloznaczności słowa definicja, ma charakter nazbyt ogólnego i bliżej niesprecyzowanego postulatu. Ponadto A. F. Smullyan⁸⁸ zarzuca autorom brak wyraźnego rozróżniania między logiką a wysuwaną przez nich teorią.

2. Częściowe przewyciężenie wieloznaczności słowa definicja niesie z sobą propozycja, aby nazwą tą oznaczać nie wszystkie, ale tylko pewne wybrane procesy logiczne odnoszące się do wyrażeń⁸⁹. Według niej nazwa definicja nie przysługiwałaby np. procesom wyjaśniania, charakteryzowania, opisywania itp., jeśli dotyczyłyby one rzeczywistości pozajęzykowej: rzeczy, przedmiotów, zbiorów, własności tworów niejęzykowych.

Gdyby propozycja ta przyjęła się w praktyce, przyczyniłaby się nie-

⁸⁴ Por. K. Ajdukiewicz, *Trzy pojęcia definicji*,... 298.

⁸⁵ Por. *Definition*,... 303.

⁸⁶ Por. B. Skinner, *The operational analysis of psychological terms*, „The Psychological Review” 52(1944), nr 5, 270—277, 291—294.

⁸⁷ Por. recenzję artykułu pt. *Definition*,...

⁸⁸ Por. recenzję artykułu pt. *Definition*, napisaną przez A. F. Smullyana...

⁸⁹ Por. T. Kotarbiński, *Elementy*... 54; M. Black, *Problems of analysis*,... 24; E. Kutschera-A.Breitkopf, *Einführung in die moderne Logik*, wyd. 2, Freiburg-München 1971, 144; I. M. Copi, *Introduction to logic*,... 93.

wątpliwie do częściowego przynajmniej przewyciężenia omawianej wieloznaczności.

3. Propozycja M. Kokoszyńskiej⁹⁰ idzie po linii, aby wszystkie definicje podzielić na dwie grupy:

1° definicje „sensu stricto”,

2° definicje „sensu largo”.

Ad 1°. Definicjami pierwszej grupy mają być wyrażenia spełniające równocześnie trzy warunki:

1° 1 charakteryzują jednoznacznie pewne przedmioty;

1° 2 umożliwiają na gruncie jakiegoś języka przekład wyrażeni z pewnymi terminami na wyrażenia, które tych terminów nie posiadają;

1° 3 stanowią postulaty językowe dla terminów eliminowalnych.

Inne — nierównoważne z przytoczonym — określenie definicji „sensu stricto” autorka ma na uwadze, gdy pisze, że jakieś zdanie Z jest definicją „sensu stricto” występującego w nim terminu λ wtedy i tylko, gdy zdanie Z jest w najwyższym stopniu jednoznaczną charakterystyką⁹¹ terminu λ. Z charakterystyką zaś w najwyższym stopniu jednoznaczną ma się do czynienia wtedy, gdy funkcja zdaniowa, którą otrzymuje się z zdania Z po zastąpieniu w nim terminu λ przez zmienną o określonej kategorii syntaktycznej, jest tautologią logiczną. Ad 2°. Definicje drugiej grupy są według autorki zwykłymi postulatami językowymi. Nie wymaga się od nich ani tego, aby były jednoznaczną charakterystyką jakiegoś przedmiotu, ani aby zadość czyniły warunkowi przekładalności. Ich jedyną własnością, ze względu na którą pretendują do nazwy definicja, jest ustalanie znaczeń terminów. Ustalanie to może zaś być tak jednoznaczne jak i wieloznaczne.

Niewątpliwie propozycja M. Kokoszyńskiej wprowadziłaby pewien porządek w chaos związany z wieloznacznością słowa definicja, gdyby spotkała się z szerokim odzewem tak w teorii jak i praktyce definiowania.

4. Oprócz wyżej wymienionych prób przewyciężenia niepożądanego wieloznaczności słowa definicja, najbardziej powszechne w literaturze zajmującej się tą problematyką są te, które rozwiązanie zagadnienia widzą w przyporządkowaniu nazwie „definicja” odpowiednio szerokiej denotacji. Samo pojawienie się tego rodzaju prób jest pewnym zaskoczeniem, ponieważ pozostają one w wyraźnej opozycji do wcześniej już przytoczonych wypowiedzi, że właśnie konstrukcja tak zakresowo obszernego pojęcia definicji prowadzi nie tylko do zwiększenia wieloznaczności tej nazwy lecz ma być nawet tak od strony teoretycznej jak i praktycznej nierealizowalna.

Czy, a jeśli tak, to w jakim stopniu próby te przyczyniły się do przewyciężenia wieloznaczności słowa definicja pokazuje zestawienie i porównanie powszechniejszych stanowisk w tej materii.

4.1 Podstawowe znaczenie słowa definicja, do którego na gruncie pewnego języka daje się sprowadzić wszystkie inne znaczenia tej nazwy, można według K. Ajdukiewicza scharakteryzować następująco⁹². D jest definicją wyrazu W na gruncie języka S wtedy, gdy spełnia cztery warunki:

1° D jest zdaniem albo zespołem zdań pewnego języka S' różnego od języka S;

⁹⁰ Por. *Trzy pojęcia definicji czy jedno?...*; *Z teorii definicji...*

⁹¹ Por. *Z teorii definicji...* 37.

⁹² Por. *Die Definition...* V 1—2; *Logiczne podstawy nauczania...*

2° Wyraz W nie należy do języka S;

3° D ustala syntaktyczną kategorię wyrazu W;

4° Każde wyrażenie zdaniowe zbudowane ze słów języka S i wyrazu W, daje się przełożyć przy pomocy istniejących w języku S reguł wnioskowania oraz twierdzeń języka S i definicji D na zdanie języka S.¹

Dwie uzupełniające uwagi mogą, jak sądzi K. Ajdukiewicz, przyczynić się do bliższej precyzacji podanego określenia podstawowego znaczenia słowa definicja:

1) Zdanie A można przełożyć na zdanie B przy pomocy reguł przekształcania U oraz zdań C, kiedy daje się dedukcyjnie wyprowadzić na podstawie reguł U zdanie B ze zdania A i zdań C, zaś zdanie A ze zdania B i zdań C.

2) Definicja może wystąpić w podwójnej postaci, w postaci zdania zawierającego wyraz definiowany, bądź przybrać kształt zdania, w skład którego wchodzi jedynie nazwa wyrazu definiowanego. W pierwszym wypadku definicja zostaje dołączona do języka (staje się wyrażeniem języka przedmiotowego), w drugim będzie należała do reguł dedukcyjnych tego języka (jest to tzw. definicja metajęzykowa).

Na uwagę zasługuje jeszcze fakt, że stanowisko K. Ajdukiewicza odnośnie konstrukcji odpowiednio zakresowo szerokiego pojęcia definicji uległo pewnej modyfikacji. W późniejszej fazie swej twórczości wyżej przytoczone określenie definicji odnosi już tylko do tzw. definicji normalnej⁹³.

4.2 D. P. Gorski — ograniczając konstrukcję maksymalnie szerokiego znaczenia słowa definicja jedynie do aspektu logicznego — uważa, że definiowanie jest pewnym procesem logicznym, który umożliwia odnalezienie, wyróżnienie lub utworzenie interesującego nas przedmiotu określonego typu oraz pozwala ustalić znaczenie pewnego nowo wprowadzonego do języka wyrazu lub wreszcie umożliwia bliższą precyzację wyrazu wchodzącego już w skład alfabetu danego języka⁹⁴.

Definicja tak określona jest więc wypowiedzią języka przedmiotowego, języka w którym dokonuje się opis tego, czego dany proces logiczny dotyczy, zaś metody tego rodzaju konstrukcji bądź ustaleń mogą być różnorakie.

4.3 S. Kamiński rozumie zasadnicze określenie słowa definicja, w wersji najbardziej ogólnej, jako pewne krótkie określenie, a w wersji już bardziej skonkretyzowanej, jako krótkie określenie natury czegoś⁹⁵. Rezygnując ze słowa „określenie”, które według autora można pominąć bez uszczerbku dla przeprowadzanych analiz jako pewien rodzaj pleonazmu, otrzymuje trzecią wersję określenia podstawowego znaczenia definicji; definicją jest najkrótsza jednoznaczna charakterystyka czegoś. Tym „czymś” może być również wyrażenie, gdyż, tak argumentuje autor, także wyrażenie posiada naturę. Termin „natura” jest tu rozumiany niezależnie od jego metafizycznych interpretacji. „Określić naturę czegoś” znaczy po prostu podanie odpowiedzi na pytanie „Co to jest?”. Chodzi tu jednak nie o jakkolwiek odpowiedź lecz o odpowiedź tego rodzaju, aby rozumiejący ją potrafił odróżnić

⁹³ Por. *O definicji...; Trzy pojęcia definicji...; Logika pragmatyczna...*

⁹⁴ Por. *Über die Arten der Definition...* 365.

⁹⁵ Por. *Gergonne'a teoria definicji...* 14—17.

owo „coś” z kontekstu w którym się znajduje, od wszystkiego, co nim nie jest.

Z trzech podanych wersji ogólnego pojęcia definicji — 1) krótkie określenie, 2) krótkie określenie natury czegoś, 3) najkrótsza jednoznaczna charakterystyka czegoś — za najtrafniejszą uważa autor wersję drugą.

4.4 R. Robinson uważa, że najbardziej podstawowe określenie słowa definicja, określenie do którego można sprowadzić wszystkie modyfikacje tej nazwy, powinno akcentować, iż definicja to zawsze pewien proces dotyczący wyrażań. Na gruncie takiego określenia można bowiem ustalać rodzaje relacji równościowych zachodzących między dwoma wyrażeniami, dokonywać charakterystyki dotychczasowych znaczeń słowa definicja lub zaproponować ewentualne ich modyfikacje⁹⁶.

4.5 Wychodząc naprzeciw zapotrzebowaniom płynącym, ogólnie się wyrażając, od strony nauki oraz tym, które wysuwa codzienne życie, formułuje H. Stonert dwa podstawowe określenia słowa definicja, mające uwzględnić różny charakter owych zapotrzebowań.⁹⁷

1° Definicjami są zdania pewnego systemu naukowego, bądź odpowiadającego mu metasystemu, bądź wreszcie reguły wprowadzające nowy termin. Zdania będące definicjami wyróżniają się od innych określoną strukturą, dzięki której czynią one zadość dwom nakładanym na nie warunkom: warunkowi niesprzeczności i przekładalności.

2° Wyraz definicja oznacza zdanie, ustalające sens pewnych terminów. Zdanie takie zawiera zwrot „znaczy tyle samo co” względnie jego synonimy. Zdania tego rodzaju nie należą do systemu określonej nauki i jest co najmniej wątpliwe czy można je zaliczyć do jakiejś metanauki a to ze względu na intensjonalność słowa „znaczy”.

Porównując wyróżnione podstawowe pojęcia definicji pod względem ich ogólności trzeba stwierdzić, że cecha ta w największym stopniu przysługuje określeniu sformułowanemu przez D. P. Gorskiego. Definiowanie to pewien proces, który może się odnosić tak do wyrażań jak i do pewnej rzeczywistości pozajęzykowej (rzeczy, przedmiotów itp.) wpływającej różnorodnie na ustalenie znaczenia słów.

Ogólność sformułowania S. Kamińskiego „krótkie określenie natury czegoś” (sformułowanie drugie, według autora najtrafniejsze) trzeba umieścić na niższym poziomie tworzonej hierarchii stopni ogólności. Sformułowanie to dotyczy wprawdzie również języka oraz dziedziny pozajęzykowej ale ograniczenia wprowadzają jego części składowe, postulujące aby było ono „krótkie” i dokonane w aspekcie „natury czegoś”.

Najniższy stopień ogólności wykazują konstrukcje R. Robinsona i H. Stonerta, gdyż odnoszą się wyłącznie do dziedziny języka (wyrażań), chociaż sposoby przebiegania procesu definiowania mogą być wielorakie.

Sformułowania D. P. Gorskiego, S. Kamińskiego, R. Robinsona i H. Stonerta (druga wersja) można by, idąc za M. Kokoszyńską, podciągnąć pod zaproponowane przez nią pojęcie definicji „sensu largo”, zaś określenia K. Ajdukiewicza oraz H. Stonerta (pierwsze) będą należały do definicji „sensu stricto”. Z tym, że K. Ajdukiewicz uważa za istotne własności takich definicji przekładalność oraz to, że determinu-

⁹⁶ Por. *Definition*,... 161—162.

⁹⁷ Por. *Definicje w naukach dedukcyjnych*,... 161—162.

ją one syntaktycznie dane wyrażenia, natomiast H. Stonert zgadzając się co do przekładalności, wymienia jako drugą ich cechą niesprzeczność. Poza tym obaj autorzy akcentują rolę struktury wyrażen, którym ma przysługiwać nazwa definicja. Na ten aspekt definicji przy formułowaniu podstawowego jej znaczenia nie zwracają uwagi ani D. P. Gorski, ani S. Kamiński, ani R. Robinson, stąd określenia ich są niediagnostyczne, tzn. w praktyce nie można pewnie rozstrzygnąć odnośnie niektórych wyrażen czy im nazwa definicja przysługuje czy też nie. Uwzględnienie jednak struktury wyrażen definicyjnych musi prowadzić w swych bezpośrednich konsekwencjach przy konstrukcji pojęcia definicji do ograniczenia jego zakresu.

To, że pomimo tak różnorodnej wieloznaczności słowa definicja są podejmowane ciągłe próby konstrukcji jednego zasadniczego pojęcia tej nazwy, wydaje się przemawiać za stwierdzeniem S. Kamińskiego, że wieloznaczność słowa definicja nie jest wieloznacznością zupełną ale jedynie tzw. wieloznacznością typikalną⁹⁸. Wyrażenia zupełnie wieloznaczne posiadają kompletnie różne znaczenia a własność ta powoduje, że nie można dla nich utworzyć jednej definicji, któraby je uwzględniała. Takimi wyrażeniami są np. nazwy niespójne, denotujące heterogeniczne, tzn. całkowicie różne, klasy desygnatów. Natomiast nazwy należące do wyrażen typikalnie wieloznacznych charakteryzują się częściową heterogenicznością desygnatów, tzn. różne klasy desygnatów są pod pewnymi względami podobne czy pokrewne. Stąd, według autora, definicja jako nazwa typikalnie wieloznaczna jest zasadniczo definiowalna, chociaż definicja taka będzie wtedy bardzo ogólna i nieprecyzyjna. Sprawą jednak otwartą pozostaje nadal bliższa semantycznie sensowna charakterystyka owego podobieństwa względnie pokrewieństwa, mającego zachodzić między denotacjami wszystkich sensów nazwy definicja. Z propozycją S. Kamińskiego, aby rozwiązanie szukać w scholastycznej teorii analogii pojęć, a w tym przypadku odwołać się konkretnie do analogii atrybucji, nie można się zgodzić, chociażby już z tej racji, że próbuje ona z pojęć należących do innego systemu a w dodatku semantycznie niesprecyzowanych, uczynić narzędzie przy ustalaniu semantycznych relacji „bycia podobnym” lub „bycia pokrewnym”, zachodzących między denotatami. Jeśli więc zaliczenie pojęcia definicji do pojęć wieloznacznie typikalnych będzie istotne w dalszych próbach konstrukcji jednego zasadniczego znaczenia nazwy definicja, to trzeba będzie jasno i wyraźnie ustalić naturę podobieństwa względnie pokrewieństwa, jakie ma zachodzić między denotacjami tej nazwy.

Na pytanie w jaki sposób postąpić w praktyce nazwą definicja, aby jej użycie nie pociągało za sobą wieloznaczności zdania, w którym ona wystąpi, można odpowiedzieć w formie kilku stwierdzeń, które będą końcowymi wnioskami przeprowadzonych rozważań:

Nazwę definicja trzeba zaliczyć do nazw denotujących tzw. zbiory rozmyte. Nazwy tego rodzaju mają desygnaty ale nie mają zakresu, stąd o pewnych przedmiotach będzie można bez żadnej wątpliwości stwierdzić, że są desygnatami nazwy definicja ale zbioru wszystkich jej desygnatów nie można wyznaczyć. Wydaje się, że przynajmniej dla niektórych znaczeń nazwy definicja można by wyznaczyć ich ścisłą denotację, jest to jednak już odrębne zagadnienie. Niezależnie zaś od wyników tego rodzaju analiz, jeśli chociaż jedno znaczenie nazwy

⁹⁸ Por. *Gergonne'a teoria definicji*,... 12—13.

definicja będzie denotowało zbiór rozmyty, a przy tworzeniu jednego podstawowego znaczenia powinno się uwzględnić mnogościową sumę wszystkich denotacji tej nazwy, tym samym również owo podstawowe pojęcie będzie niejako dziedziczyło własność rozmytości jego zakresu.

DARIUSZ GABLER

TOMASZ Z ERFURTU I JEGO DZIEŁO

„Gramatyka jest to wynikała z obserwacji znajomość tego wszystkiego, co poeci i pisarze najczęściej mówią”

(Dionizjusz Trak-II w p. Chr.)

0. WSTĘP

Badania nad filozofią wieków średnich ograniczały się niemal wyłącznie do dzieł czołowych przedstawicieli teologii i filozofii, do studiów i analiz ich doktryn oraz wyznaczania i opisywania kręgów oddziaływania na im współczesnych. Dopiero badania M. Grabmanna, M. Wulfa, E. Gilsona w drugim ćwierćwieczu XX wieku i nam współczesnych M. D. Chenu, J. M. Bocheńskiego, J. Pinborga, W. i M. Kneale, R. H. Robinsa, H. Roos'a, G. L. Bursill-Hall'a, P. T. Geach'a przyczyniły się do częściowej, systematycznej inwentaryzacji spuścizny scholastyków.

M. Grabmann¹ pierwszy zauważył i wskazał na przeoczony w badaniach filozoficznych XIII—XIV wieku, a bardzo osobliwy twór scholastyki, który wyszedł z artium wydziału paryskiego Uniwersytetu i przez wiele dziesięcioleci odgrywał dominującą rolę na niemal wszystkich ówczesnych uniwersytetach. Była to tak zwana *grammatica speculativa*, czyli gramatyka filozoficzna i uniwersalna zawierająca filozofię języka. Przed dokonaniem wyżej wspomnianych Autorów uważano *'grammatica speculativa'* za osiągnięcie XVIII wieku.

Arytkuł ten stawia sobie za zadanie przesłedzenie historycznego i intelektualnego kontekstu, w którym ukształtowały się owe XIII-wieczne logiczno-semiotyczne idee, i które doprowadziły do powstania dzieła *Gramatyka spekulatywna czyli o modusach sygnifikowania* Tomasza z Erfurtu, najwybitniejszego przedstawiciela tego nurtu.

1. KONTEKST HISTORYCZNY

1.1. do XI wieku

W epoce hellenistycznej Rzymianie zachwycili się dokonaniem Greków w dziedzinie gramatyki i z właściwą sobie precyzją i geniuszem rozpoczęli porządkowanie zastanego materiału. Łaciniacy gramatycy

¹ M. Grabmann, „*Die Entwicklung der mittelalterlichen Sprachlogik*” (*Tractatus de Modis Significandi*), *Mittelalterliches Geistesleben*, München 1926, t. I, 104—146.